

- Slyusarevskyy M. M. Dolya nacji: movni realii i strategiya vyzhyvannya [National fate: linguistic realities and strategy of survival] / M. M. Slyusarevskyy // *Iluzii i kolizii. Narysy, statti, interview na temu politychnoi ta etnichnoi psyhologii.* – Kyiv, 1998. – P. 68–82.
4. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология / Т. Г. Стефаненко. – М. : Академический проект, 2009. – 368 с.
Stefanenko T. G. Ethnopsyhologiya [Ethnic psychology] / T. G. Stefanenko. – Moscow : Academic project, 2009. – 368 p.
5. Smith A. D. National identity / A. D. Smith. – Penguin Books, 1991. – 108 p.
6. Handbook of Language and Ethnic Identity [ed. by Joshua A. Fishman]. – NY – Oxford : Oxford University Press, 1999. – 411 p.
7. Berry J. W. Psychology of acculturation / J. W. Berry // *Nebraska Symposium on Motivation.* – Vol. 37. – P. 201–235.
8. Phinney J. S. Ethnic Identity in Adolescents and Adults: Review of Research / J. S. Phinney // *Psychological Bulletin.* – 1990. – Vol. 108, № 3. – P. 499–514.
9. Tajfel H., Turner J. C. The social identity theory of inter-group behavior / H. Tajfel, J. C. Turner // *Psychology of Intergroup Relations.* – Chigago : Nelson-Hall. – 408 p.

УДК 159.9:070.42

О. В. Лазорко

Received June 19, 2014;

Revised July 17, 2014;

Accepted January 25, 2015.

ПРОФЕСІЙНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ: АДАПТАЦІЙНИЙ ВИМІР

У статті конкретизовано концептуально-методологічні аспекти вивчення феномену професійної безпеки особистості у ракурсі його адаптаційної детермінації. Окреслено основні аспекти дослідницької позиції аналізу і побудови концептуальної структурно-ієрархічної моделі професійної безпеки особистості. Визначено основні психологічні ознаки професійної безпеки, які зумовлені комплексом соціально-психологічних факторів, що визначають стабільність і стійкість професійного рівня розвитку людини. Окреслено розуміння професійної безпеки особистості, головні прояви якої зосереджені у мотиваційно-адаптаційній сфері. Запропоновано концептуальну структурно-ієрархічну модель професійної безпеки особистості, зазначено основні принципи її побудови та обґрунтовано тривекторний підхід щодо забезпечення соціально-психологічної компетентності у галузі безпеки. Проаналізовано внутрішні та зовнішні ознаки

прояву професійної безпеки. Конкретизовано основні сфери реалізації професійної безпеки, які локалізовані в межах забезпечення безпеки стосовно себе, інших і навколишньої дійсності.

Центральні конструкти розуміння професійної безпеки особистості стосуються ознак адекватності поведінки фахівця у професійній діяльності, збереження і зміцнення його професійного здоров'я, вони визначають його адаптаційну готовність до професійної діяльності на усіх рівнях забезпечення безпеки людини. Наведено конкретні психологічні факти адаптаційної зумовленості професійної безпеки особистості через опис соціальних, психічних та психофізіологічних ознак професійної адаптації. Підкреслено, що саме адаптаційні процеси отримують статус факторів ефективної регуляції безпеки праці, росту самостійності та проявів ініціативності.

Ключові слова: професійна безпека особистості, професійна реалізація, професійна адаптація, фахівець.

Lazorko O. V. Professional Safety of Personality: Adaptation Dimension.

The article concretizes conceptual and methodological aspects of studying the phenomenon of professional safety in the light of its individual adaptation determination. The basic aspects of the author's analysis and construction of conceptual structural and hierarchical model of professional safety of personality are outlined. The basic psychological features of professional safety, caused by complex of social and psychological factors that define stability and resistance of professional level of human development are determined. Understanding the personal professional safety, central manifestations of which are concentrated in motivational and adaptation sphere is outlined. The conceptual structural and hierarchical model of professional safety of personality is proposed, the main principles of its construction are indicated, and three-vector approach concerning the socio-psychological competence in the field of safety is grounded. Internal and external signs of professional safety manifestation are analyzed. The main areas of professional safety realization, localized within the providing of safety regarding oneself, others and surrounding reality are concretized.

The central constructs of understanding the personal professional safety touch the behavioral adequacy traits of a specialist in professional activity, preservation and improvement of its professional health, that define its adaptation readiness for professional activity at all levels of providing the personal safety. The particular psychological facts of adaptation conditionality of professional safety of personality through the description of social, mental and psycho physiological features of professional adaptation are given. It is emphasized that the adaptation processes get the status of effective regulation factors of occupational safety, increase of independence and initiative expressions.

Keywords: professional safety of personality, professional realization, professional adaptation, specialist.

Лазорко О. В. Профессиональная безопасность личности: адаптационное измерение. В статье конкретизированы концептуально-методологические аспекты изучения феномена профессиональной безопасности личности в

ракурсе его адаптационной детерминации. Выделены основные аспекты предложенной исследовательской позиции анализа и построения концептуальной структурно-иерархичной модели профессиональной безопасности личности. Определены основные психологические признаки профессиональной безопасности, которые обусловлены комплексом социально-психологических факторов, которые определяют стабильность и стойкость профессионального уровня развития человека. Представлено понимание профессиональной безопасности личности, центральные проявления которой сосредоточены в мотивационно-адаптационной сфере. Предложена концептуальная структурно-иерархическая модель профессиональной безопасности личности, выделены основные принципы ее построения и обоснован трехвекторный подход к обеспечению социально-психологической компетентности в сфере безопасности. Проанализированы внутренние и внешние признаки проявления профессиональной безопасности. Конкретизированы основные сферы реализации профессиональной безопасности, которые локализованы в пределах обеспечения безопасности лично себя, других и окружающей реальности.

Центральные конструкторы понимания профессиональной безопасности личности касаются признаков адекватности поведения специалиста в профессиональной деятельности, сохранения и укрепления его профессионального здоровья, они определяют его адаптационную готовность к профессиональной деятельности на всех уровнях обеспечения безопасности человека. Представлены конкретные психологические факты адаптационной обусловленности профессиональной безопасности личности через описание социальных, психических и психофизиологических признаков профессиональной адаптации. Подчеркнуто, что именно адаптационные процессы получают статус факторов эффективной регуляции безопасности труда, роста самостоятельности и проявлений инициативности.

Ключевые слова: профессиональная безопасность личности, профессиональная реализация, профессиональная адаптация, специалист.

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальність дослідження психології успішного функціонування фахівця зумовлена реальними проблемами професійної безпеки особистості, яка на сучасному етапі розвитку суспільства характеризується гострими взаємопов'язаними суперечностями – між вимогами щодо забезпечення безпеки професійного середовища як чинника соціально-політичної та національної безпеки і реальним станом функціонування професійної сфери, що не забезпечує такої безпеки; між досвідом модернізації та інновації у професійній сфері і неготовністю фахівців реалізувати себе у цій сфері; між значущістю умов успішного функціонування фахівця і недостатнім вивченням його психологічних ознак та характеристик, які забезпечували б його психологічну безпеку. На жаль,

сьогодні слід констатувати, що професійна безпека особи як певна система і наукова категорія (незважаючи на її гостроту й значимість) не набула відповідного розвитку як самостійний науковий напрям ні в системі економічної безпеки державного управління, ні в системі економічної політики.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Результати аналізу основних теоретичних уявлень і емпіричних даних у вітчизняній та зарубіжній психології щодо особливостей вивчення професійної безпеки особистості показують суттєві доробки у цій сфері, як-то вивчення особливостей життєвого і професійного розвитку особистості в межах онтогенетичних досліджень проблем життєвої самореалізації (К. Абульханова-Славська, А. Брушлинський, Ж. Вірна, О. Лактіонов, Н. Логінова, В. Татенко, Т. Титаренко та ін.) і професійного самовизначення особистості як складової частини життєвого розвитку особистості (Є. Головаха, І. Кон, О. Кроник, І. Маноха, О. Старовойтенко та ін.); вивчення психологічних детермінант професійного становлення особистості в контексті вивчення мотиваційно-адаптаційного змісту професійної діяльності (Є. Ільїн, В. Бодров, Г. Нікіфоров, В. Рибалка, Б. Федоришин, В. Шадріков та ін.), розвитку і трансформації структури професійної діяльності (В. Моросанова, М. Пейсахов, М. Пряжніков, В. Семіченко, Б. Сосновський та ін.). Проте низка аспектів цієї проблеми потребує додаткового дослідження, а саме: недостатньо розкрито уявлення про адаптаційні функції особистісних утворень професійного досвіду особистості, немає емпіричної аргументації динамічних характеристик професійної реалізації, залишається відкритим також питання про зміст показників успішності професійної реалізації фахівців. Практичне значення вказаних питань зростає, коли потрібно визначити критерії ефективної професійної реалізації фахівців, які працюють в емоційно-напружених умовах.

Мета дослідження – проаналізувати проблему професійної безпеки особистості у контексті інтерпретації адаптаційних конструктів професійної реалізації особистості.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Проблема професійного становлення особистості – одна з ключових у психології, адже специфіка соціалізації на сучасному етапі визначається необхідністю засвоєння нового соціально-економічного та професійного досвіду, який супроводжується переглядом традиційних форм професіоналізації особистості, що межує з питаннями її професійної безпеки. Проблема професійної

безпеки традиційно розглядається в контексті економічної безпеки як окремої особистості, так і держави загалом, і в історії будь-якої країни є періоди, коли ця проблема загострюється і виходить на перший план. Тому узагальнене розуміння *професійної безпеки* можна звести до сукупності поточного стану та факторів, які характеризують стабільність і стійкість професійного рівня розвитку людини, що дає їй змогу підтримувати гідний рівень життя. Професійну безпеку можна розглядати і як систему заходів, спрямованих на забезпечення захисту людини від внутрішніх і зовнішніх загроз у сфері професіоналізації, а також таких, що торкаються питань виживання суб'єкта у кризових умовах, захисту життєво важливих професійних інтересів особистості, створення внутрішнього імунітету і зовнішнього захисту від дестабілізуючих впливів та можливість забезпечення гідних умов життя і сталого розвитку особистості.

Що стосується тлумачення *професійної безпеки особистості*, то в узагальненому вигляді цей психологічний конструкт визначається як: 1) такий психологічний стан, що гарантовано забезпечує захист професійних інтересів фахівця; 2) сукупність умов існування суб'єкта професійної діяльності, які він засвоїв і здатен контролювати.

Огляд центральних науково-прикладних доробків у сучасній психології дає усі підстави для побудови *концептуальної структурно-ієрархічної моделі професійної безпеки особистості*. У процесі створення цієї моделі нам видається особливо важливим враховувати єдність структури та функцій. Функціональні якості пов'язані з матеріально-структурними і невід'ємні від системних. Функцію важко зрозуміти без системи, в якій існує і розвивається носій цієї функції. Функції завжди відносять до систем, в які включений носій цих функцій, у яких він реалізується (функцій, «адресованих в нікуди, не існує») [9, с. 61]. В основу концептуальної структурно-ієрархічної моделі професійної безпеки особистості покладено такі принципи: 1) особистість фахівця як цілісне утворення включає в себе велику кількість взаємопов'язаних характеристик і елементів; 2) ієрархічність упорядкування цих компонентів залежить від рівня представленості в них біологічних та соціальних ознак; 3) в процесі професіоналізації особистість набуває особливих якостей і рис, які полегшують виконання професійної діяльності і приводять до вироблення оптимальних способів та прийомів її здійснення.

Успішне функціонування фахівця вміщує три вектори, які спрямовані на забезпечення безпеки стосовно себе, безпеки стосовно

інших і навколишньої дійсності та соціально-психологічної компетентності в галузі безпеки. Такий тривекторний підхід пояснює, з одного боку, здатність особистості зберігати стійкість (стабільність) до певних параметрів середовища та психотравмуючих впливів, опірність деструктивним внутрішнім і зовнішнім впливам, а з іншого – проявляти емоційну експресивність, інтелектуальну, поведінкову варіативність, які визначають оптимальну позицію суб'єкта в цих умовах середовища.

Конструюючи *структурно-ієрархічну модель професійної безпеки особистості*, ми виходили з того, що професійна безпека особистості реалізується в двох аспектах: внутрішньому – через систему узгодження модальностей людини як цілісності і як її зовнішньої взаємодії зі світом. Цей факт дуже добре пояснює положення, що на професійну безпеку особистості впливають суб'єктно-особистісний та соціально-психологічний фактори.

Грунтуючись на теоретичному аналізі та зібраному емпіричному матеріалі, можемо стверджувати, що сфери реалізації професійної безпеки, які містяться у межах гарантованості безпеки стосовно себе, інших і навколишньої дійсності, відображають усі аспекти «не нашкодь», які можливі у професійній діяльності фахівця. Психологічну основу успішного функціонування складають індивідуально-типологічні характеристики людини, які на біологічному рівні відображають психологічні резерви професійної безпеки фахівця. Сфера реалізації професійної безпеки, що міститься в межах забезпечення соціально-психологічної компетентності в галузі безпеки, є поєднанням певних характерологічних властивостей, які об'єднані внутрішніми взаємозв'язками у психологічний комплекс особистісно-професійної гнучкості, що забезпечує можливість успішно вирішувати широкий спектр професійних і життєвих проблем у різноманітних умовах професійного середовища.

У процесі побудови теоретичної моделі ми вивели такі провідні конструкти розуміння професійної безпеки особистості: професійна безпека особистості не тільки зумовлює ефективність розвитку професійної діяльності, а й сама є результатом розвитку особистості; професійна безпека особистості реалізується в різноманітних формах і за своєю суттю є потенційно варіативним феноменом; професійна безпека – системне утворення, яке піддається регулюванню і вміщує низку взаємопов'язаних структурно-функціональних компонентів, що є інтегративною властивістю цілого.

Таким чином, запропонована концептуальна модель успішного функціонування фахівця вміщує ознаки адекватності поведінки фахівця у професійній діяльності, збереження та зміцнення його професійного здоров'я, які у своїй сукупності визначають *адаптаційну готовність* до професійної діяльності на всіх рівнях гарантування безпеки людини.

На користь сказаного вище можна навести безліч наукових фактів та емпіричних доробків. За останні роки у психології праці дедалі частіше вказується на тісний зв'язок адаптаційних ознак праці і показників, що характеризують професійну ефективність працівників. З огляду на проведений аналіз теорій і концепцій професійної адаптації [1; 2; 4; 5 та ін.] спробуємо виділити лише ті, які, на нашу думку, є найоптимальнішими варіантами представлення професійної безпеки особистості.

Передусім зазначимо, що професійна адаптація поширюється на соціальну, психічну і психофізіологічну сфери людини. Витоки наукової інтерпретації цього положення знаходимо у низці зарубіжних та вітчизняних концепцій (А. Бандура, Г. Гартман, Е. Еріксон, Д. Налтаджян, Б. Паригін, В. Петровський, К. Роджерс, Дж. Ротер, А. Фройд, З. Фройд, К. Юнг та ін.). Таким чином, професійна адаптація як різновид процесу пристосування людини до навколишнього середовища розвивається на фоні соціалізації, що відображається у потребно-мотиваційній сфері і поведінці окремого індивіда або цілих професійних груп.

Значну роль у протіканні процесів адаптації відіграє психічна адаптація, під якою розуміють процес встановлення оптимальної відповідності особистості та навколишнього середовища під час здійснення властивої людині діяльності, який дає змогу індивіду задовольнити актуальні потреби та реалізувати пов'язані з ними значущі цілі (при збереженні психічного і фізичного здоров'я), забезпечуючи відповідність психічної діяльності і поведінки людини вимогам середовища. Слід підкреслити, що набуті за життя знання особистості, спрямованість її інтересів, своєрідність емоційно-вольових якостей, моральні установки визначають рівень свободи реагування людини в певних умовах та особливості індивідуальної адаптації до негативних психічних факторів – сила та специфіка адаптаційних реакцій організму залежать від генетичних передумов індивідуальних адаптаційних механізмів.

Соціальні, психічні та психофізіологічні ознаки професійної адаптації підтверджують її процесуально-динамічні характеристики і дають водночас змогу стверджувати, що адаптація – процес, який протікає у часі, тому усі її зміни мають різноманітні часові характеристики і пов'язані з певними часовими моментами, етапами обмежень або з підвищеними вимогами до інтенсивності професійної працездатності. Зрозуміло, що адаптація як будь-який процес має свою динаміку і протікає як розгорнутий процес розподілених у часі етапів професійного самовизначення. Тому професійну адаптацію часто розглядають як «входження» в професію, яке залежить від психофізіологічних здібностей до виконання певної роботи, рівня професійної підготовки, міри сформованості професійного інтересу тощо [4]. Показниками такої адаптації є професійна кваліфікація, рівень та стабільність професійних показників, задоволеність професією.

Процес адаптації безперервний, але він активізується, коли в системі «суб'єкт праці – професійне середовище» виникає неузгодженість. У процесі адаптації виділяють три періоди: адаптативна напруга, стабілізація, адаптативне виснаження, які відображають співвідношення стану енергетичних, інформаційних, поведінкових ресурсів суб'єктів праці і вимог виробничого середовища [12]. Ступінь активності суб'єкта праці впливає на ефективність професійної адаптації, яка може проявлятися або в залежності суб'єкта від професійного середовища, або у його прагненні це середовище змінювати відповідно до власних установок, вимог та можливостей.

Класично у психології виділяють такі етапи професійної адаптації: первинна, період стабілізації, можлива дезадаптація, вторинна дезадаптація, вікове зниження адаптаційних можливостей [7]. Також професійну адаптацію розглядають як пристосування індивіда до певного виду професійної діяльності, певного соціального оточення, умов праці та особливостей конкретної спеціальності. Тому успішність професійної адаптації залежить від схильностей адаптанта до конкретної професійної діяльності, збігу суспільної та особистої мотивації праці тощо [6].

І ще один аспект розгляду професійної адаптації у формі виробничих, фізіологічних, психологічних та соціальних факторів регуляції пристосувальних процесів дає змогу охарактеризувати цей процес через підвищення ефективності, якості та безпеки праці, ріст самостійності та прояви творчості в роботі. Так, психологічна адаптація проявляється у підвищенні функціональної надійності, емоційної

стійкості до впливів несприятливих факторів діяльності, в адекватності емоційних переживань професійних успіхів та невдач [6].

Що стосується часових меж, то вони завжди невизначені і залежать від багатьох факторів. Зокрема, якщо початком первинної адаптації вважати перший робочий день, то своєрідним прологом можна вважати становлення готовності до діяльності, яка включає досить тривалий етап професійного самовизначення, формування мотивації, накопичення знань, розвитку професійно значущих якостей. Також слід пам'ятати, що адаптація не завжди неперервний процес. Правильніше було б наголошувати на тому, що це дискретний у часі процес.

Слід також сказати, що в останні два десятиріччя дослідження у сфері психології професійної адаптації були спрямовані на вивчення психологічних механізмів регуляції діяльності, обґрунтування принципів та методів формування професійної придатності, пошук шляхів і способів психологічного забезпечення працездатності людини тощо. При цьому зазначається, що адаптація особистості до об'єктивних умов і вимог діяльності забезпечується такими засобами, як вдосконалення або зміна в певних межах окремих властивостей суб'єкта праці; формування стереотипів дій при незмінних особистісних якостях; формування позитивної мотивації праці; вироблення індивідуального стилю діяльності [8].

Підтвердженням розгляду професійної адаптації як дискретного процесу слугує вивчення біологічних процесів людини, які забезпечують цілісність організму та певний рівень регуляції діяльності. Це та природна основа, де формуються основні психічні стани людини як індивіда, якому характерні певні соматичні, статеві, вікові та інші характеристики. Їх роль як біологічних механізмів діяльності суттєво зростає в умовах діяльності професійної. Важливо згадати, що вплив соціального на біологічні процеси в стані напруженості здійснюється насамперед через психічні процеси, зокрема, специфічний зміст мотиваційних та емоційних компонентів діяльності.

На завершення аналізу часової організації професійної організації людини слід зауважити, що розв'язання як адаптаційних проблем, так і проблеми професійної безпеки особистості неможливе в умовах браку інформації, внутрішньогрупової чи міжгрупової конкуренції, в умовах обмеженого часу. Тому дедалі частіше в межах цієї проблематики можна натрапити на наукові доробки, які стосуються вивчення такого

психологічного феномену, як темпосвіт людини [11; 13]. Це інтегральне поняття, в якому об'єднуються, але не ототожнюються світогляд (індивідуальна картина світу) й ціннісні орієнтації людини, особливості функціональної і тимчасової організації роботи її мислення та свідомості (що визначають її здатність до самореалізації) і ступінь оволодіння своїми внутрішніми організмичними ресурсами (саморегуляція). Таким чином, темпосвіт – це добре опрацьована часова перспектива процесу самоактуалізації, яка спирається на реалістичні уявлення людини про свій потенціал і об'єктивні можливості, що реалізується через здатність самостійно задавати загальний ритм власної життєдіяльності, гармонізувати внутрішні біоритми із зовнішніми ритмами, які задаються групою, культурою суспільства.

Успіх у розв'язанні проблем пов'язується передусім з умінням мобілізувати усі наявні зовнішні та внутрішні ресурси спочатку для того, щоб знайти теоретичні моделі рішення (самореалізація), а потім і для своєчасного проведення його в життя (самоактуалізація). Мобілізація внутрішніх ресурсів асоціюється з мобілізацією і активацією фізіологічних і функціональних систем організму, що потребує синхронізації та гармонізації між цими системами в загальному ритмі життєдіяльності. Мобілізація зовнішніх ресурсів потребує об'єднання і гармонізації зусиль багатьох суб'єктів для розв'язання спільних проблем, що передбачає спільності в їх ціннісних орієнтаціях і синхронізацію їх особистісних темпосвітів.

Таким чином, аналіз адаптаційних ознак професійної безпеки особистості дає змогу констатувати: професійна адаптація – це цілеспрямована системна реакція організму, що протікає у часі та забезпечує можливість адаптації людини до професійних вимог; професійна адаптація людини успішна, якщо діапазон професійних можливостей людини вміщується у фізіологічну норму, що є ознакою наявних психофізіологічних резервів організму; на професійні вимоги людина реагує залежно від своїх конституціонально-типологічних особливостей, а також від міри вираженої мотиваційно-поведінкової оперативності; специфіка адаптивних реакцій залежить від вихідного функціонального стану індивідуума та терміну адаптації; прояви професійної адаптованості залежать від часових витрат фахівця, які визначають рівень його професійної продуктивності і надійності.

Висновки. Аналіз адаптаційної детермінації професійної безпеки особистості дає змогу зробити основні узагальнення. По-перше, зміст та рівень професійної безпеки особистості залежить від ступеня адекватності відображення суб'єктом діяльності її об'єкта, тобто того, що суб'єкт прагне пізнати і перетворити в навколишньому світі і конкретних трудових операціях. По-друге, професійна безпека перебуває у тісному зв'язку із характером професійної мотивації особистості, її спрямованістю, інтересами, установками тощо. По-третє, важливим фактором формування професійної безпеки є розвиток у суб'єкта індивідуально своєрідних способів розв'язання типових життєвих і професійних завдань (формування індивідуального стилю професійної діяльності). Саме в цьому полягають індивідуальні можливості суб'єкта з погляду ефективності його професійної безпеки.

Література

1. Безносков С. П. Профессиональная деформация личности / С. П. Безносков. – СПб. : Речь 2004. – 272с.
Beznosov S. P. Professionalnaya deformatsiya lichnosti [Professional deformation of the person] / S. P. Beznosov. – SPb. : Rech 2004. – 272 p.
2. Березин Ф. Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека / Ф. Б. Березин. – Л. : Наука, 1988. – 270 с.
Berezin F. B. Psihicheskaya i psihofiziologicheskaya adaptatsiya cheloveka [Mental and psycho-physiological adaptation of man] / F. B. Berezin. – L. : Nauka, 1988. – 270 s.
3. Бодров В. А. Информационный стресс : учеб. пособие для вузов / В. А. Бодров. – М. : Персэ, 2000. – 352 с.
Bodrov V. A. Informatsionnyiy stress : ucheb. posobie dlya vuzov [Informational stress] / V. A. Bodrov. – M. : Perse, 2000. – 352 p.
4. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности : учеб. пособие для вузов / В. А. Бодров. – М. : ПЕРСЭ, 2001. – 511с.
Bodrov V. A. Psihologiya professionalnoy prigodnosti : ucheb. posobie dlya vuzov [Psychology of professional competence] / V. A. Bodrov. – M. : PERSE, 2001. – 511p.
5. Вірна Ж. П. Неврогенез професійних деструкцій особистості / Ж. П. Вірна // Психологічні перспективи. – Луцьк : Ред. від. ВНУ ім. Лесі Українки, 2012. Вип. 19. – С. 84–91.
Virna Zh. P. Nevrogenez profesiynih destruktсий osobistosti [Nevrohenezes professional destruction of personality] / Zh. P. Virna // Psihologichni perspektivi. – Lutsk : Red. vid. VNU im. Lesi Ukrainky, 2012. – Vip. 19. – P. 84–91.
6. Ильин Е. П. Работа и личность: трудоголизм, перфекционизм, лень / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2011. – 224 с. – (Серия «Мастера психологии»).

- Ilin E. P. Rabota i lichnost: trudogolizm, perfektsionizm, len [Work and personality: workaholism, perfectionism, laziness] / E. P. Ilin. – SPb. : Piter, 2011. – 224 p. – (Seriya «Mastera psihologii»).
7. Климов Е. А. Введение в психологию труда: учебник для студ. вузов / Е. А. Климов. – М. : Культура и спорт ; Юнити, 1998. – 350 с.
Klimov E. A. Vvedenie v psihologiyu truda : uchebnik dlya studentov vuzov [Introduction to Psychology of Labor] / E. A. Klimov. – M. : Kultura i sport ; Yuniti, 1998. – 350 p.
8. Крушильницька Я. В. Фізіологія і психологія праці : навч. посіб. / Я. В. Крушильницька. – К. : КНЕУ, 2000. – 232 с.
Krushilnitska Ya. V. Fiziologiya i psihologiya pratsi : navch. posib. [Physiology and psychology work] / Ya. V. Krushilnitska. – K. : KNEU, 2000. – 232 p.
9. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1999. – 350 с.
Lomov B. F. Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psihologii [Theoretical and methodological problems of psychology] / B. F. Lomov. – M. : Nauka, 1999. – 350 p.
10. Медведев В. И. О проблеме адаптации / В. И. Медведев // Компоненты адаптационного процесса. – Л. : Наука, 1984. – С. 3–16.
Medvedev V. I. O probleme adaptatsii [On the problem of adaptation] / V. I. Medvedev // Komponenty adaptatsionnogo protsessa. – L. : Nauka, 1984. – P. 3–16.
11. Пригожин И. Конец определенности: время, хаос и новые законы природы / И. Пригожин ; [пер. с англ. Ю. А. Данилова]. – М. : Ижевск, R&D Dynamics, 2001. – 208 с.
Prigozhin I. Konets opredelennosti: vremya, haos i novyye zakony prirody [End of Certainty: Time, Chaos and the New Laws of Nature] / I. Prigozhin ; [per. s angl. Yu. A. Danilova]. – M. : Izhevsk, R&D Dynamics, 2001. – 208 p.
12. Психология профессионального здоровья : учеб. пособие / под ред. Г. С. Никифорова. – СПб. : Речь, 2006. – 480 с.
Psihologiya professionalnogo zdorovya: ucheb. posobie [Occupational Health Psychology] / pod red. G. S. Nikiforova. – SPb. : Rech, 2006. – 480 p.
13. Серенкова В. Ф. Исследование проблем психологии времени / В. Ф. Серенкова // Методологические и теоретические проблемы современной психологии. – М. : Наука, 1988. – С. 88–99.
Serenkova V. F. Issledovanie problem psihologii vremeni [The study of the psychology of time] / V. F. Serenkova // Metodologicheskie i teoreticheskie problemy sovremennoy psihologii. – M. : Nauka, 1988. – P. 88–99.